

6. Іваницька С.Г. Народ і еліта в націєтворчих концепціях української ліберальної демократії кінця XIX – початку XX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. XXIII: Політична еліта в історії України. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – С. 79-88.
7. Іваницька С.Г. О.Х. Саліковський як представник національної ліберальної еліти в добу українських визвольних змагань 1917-1921 років // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Вип. XIV. Серія: Історія: Збірник наукових праць. За матеріалами Міжнародної наукової конференції «Національна інтелігенція в історії та культурі України». – Вінниця, 2008. – С. 177-182.
8. Іваницька С.Г. М.М. Славинский и его политический проект «империи народов» (1906-1917 гг.) // Cross-cultural Communication Canadian Academy of Oriental and Occidental Culture. – Vol 5. – №3 (2009). – С. 64-71.
9. Іваницька С.Г. «Український проект» в діяльності та оцінках П.Я. Стебницького (1905-1908) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. XXVII. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – С. 64-72.
10. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века: Энциклопедия / Редколлегия: В.В. Шелохаев (отв. ред.) и др. – М.: РОССПЭН, 1996. – 800 с.; илл.
11. Балыбердин Ю.А. Общественно-политическая жизнь в Вятско-Камском регионе в начале XX века (1900-1914 годы). Специальность 07.00.02 – отечественная история: автореферат дисс. ... д.и.н. – М., 2007. Доступно на сайті: <http://vak.ed.gov.ru/common/img/uploaded/files/vak/announcements/istorich/BaliberdinUA.doc>.
12. Старовойтенко І. Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень // Українська біографістика. Зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень; редкол.: В.І. Попик (відпов. ред.) та інш. – Вип. 4. – К., 2008. – С. 50-66.
13. Попик В.І. Проблеми розвитку біографічних досліджень та формування вітчизняних біобібліографічних інформаційних ресурсів // Українська біографістика. Зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень; редкол.: В.І. Попик (відпов. ред.) та інш. – Вип. 3. – К., 2005. – С. 15-27.
14. Коляструк О.А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності // Український історичний журнал: наук. журн. – К., 2008. – №2. – С. 145-153. – Бібліогр. в кінці ст.

Іваницька С. Г. Українська ліберально-демократическа партійна еліта в контексте процесов «національного строительства» в начале XX ст.: актуальніе вопросы исследования
Стаття посвячена концептуальним проблемам исследования украинской либеральной демократической элиты в контексте процессов «национального строительства» в условиях поздней имперской России.

Ключевые слова: либеральная демократия, партийно-политическая элита, Украинская демократическо-радикальная партия, «украинский проект», «национальное строительство».

Ivanitska S. G. The Ukrainian liberal democratic party elite in the context of processes of «national building» at the beginning of XX century: debatable questions of research

The article is devoted the conceptual problems of research of the Ukrainian liberal democratic elite in the context of processes of «national building» of late Russia empire.

Keywords: liberal democracy, party political elite, Ukrainian democratic-radical party, «Ukrainian project», «national building».

УДК 94 (=512.145)

С. В. Кучеренко

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА ПРОБЛЕМА: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Поняття «кримськотатарська проблема» містить у собі наслідки депортації, реабілітацію, репатріацію, адаптацію та інтеграцію кримських татар в українське суспільство. Наявність цієї проблеми в українському суспільстві актуалізує наукові дослідження, пов'язані з вивченням її витоків, еволюції, наслідків та шляхів вирішення. Історіографія кримськотатарської проблеми є багатоманітною, різносторонньою, політематичною.

Ключові слова: кримськотатарська проблема, кримськотатарська проблематика, проблеми кримськотатарського етносу.

Серед проблем, які Україна успадкувала від свого радянського минулого, – кримськотатарська проблема, тобто наслідки депортації, реабілітація, репатріація, адаптація та інтеграція кримських татар в українське суспільство. 18 травня 2009 року виповнилося 65 років події, яка стала трагедією для цього народу. Кожен рік, починаючи з 1993 року в цей день кримські татари згадують жертв депортації і закликають світову громадськість визнати її за акт геноциду [1].

За даними ГУ МВС України в Криму, на 01.04.2004 року в Автономії Республіці Крим чисельність репатрійованих громадян досягла 265,5 тис. осіб, з них 243,4 тис. кримських татар, у т.ч. переселилися з Узбекистану – 189 тис. (72%), Казахстану – 21 тис. (8%), Таджикистану 30 тис. (11,5%), Росії – 19 тис. (7,2%), з інших країн СНД – 3 тис. (1,3%) [2, с.3].

Особливістю національного складу населення Автономної Республіки Крим є його багатонаціональність. За даними Всеукраїнського перепису населення, на території АРК проживають представники більш як 125 національностей і народностей.

Серед національного складу населення Автономної Республіки Крим переважна більшість росіян, чисельність яких склала 1180,4 тис. осіб, або 58,5% від загальної чисельності населення. Друге місце за

чисельністю займають українці – 492,2 тис. осіб. Частка українців у загальній чисельності населення Автономної Республіки Крим склала 24,2 Третє місце за чисельністю займають кримські татари. Їх чисельність, порівняно з переписом населення 1989 року, збільшилася в 6,4 рази і налічувала на дату перепису 2001 року – 243,4 тис. осіб. Частка кримських татар у загальній чисельності населення АРК, які вказали національність, збільшилася на 10,2 відсоткового пункту і становила 12,1% [3].

Існують декілька моделей соціальної адаптації репатріантів до нової ситуації – асиміляція (розчинення), сегрегація (відокремлене існування), інкорпорація (приєднання), інтеграція (відновлення, доповнення). Найбільш прийнятним є шлях цивілізованого і безконфліктного становлення нових відносин, побудованих згідно з людськими цінностями та правами: життя, свобода, добробут кожної людини, незалежно від національностей або віри [4, с.4].

Сьогодні в Криму проживає 280 тисяч кримських татар, що складає 13% населення автономії. Ці дані було наведено у доповіді М. Джимілева на Всесвітньому конгресі кримських татар, що працював у Сімферополі 19-23 травня. Голова меджлісу зазначив, що за межами Криму на території колишнього СРСР, переважно в Узбекистані, залишаються ще 150 тисяч чоловік, більшість з яких хотіла б повернутися на батьківщину, але вони не можуть цього зробити в першу чергу через економічні причини [5].

420 делегатів і 200 гостей конгресу, що представляли 162 громадсько-політичні організації з 12 країн світу, вперше зібралися разом на історичній батьківщині кримськотатарського народу – в Криму.

Делегати ВКТТ направили телеграму до Президента України з проханням вжити термінових заходів щодо справедливого вирішення питань, пов'язаних з виділенням землі для облаштування кримських татар, що повернулися з місць вигнання та повідомили, що представники громадської організації «Авдет» на знак протесту невиконання попередніх домовленостей розпочали голодування.

Також було прийнято Звернення до президента України, Верховної ради України, Організації Об'єднаних націй, Ради Європи, Європейському Союзу та Організації з безпеки та співробітництва у Європі, в якому зазначено, що дискримінаційний стан кримськотатарського народу є наслідком відвертого ігнорування державою Україна необхідності прийняття спеціальних законів, спрямованих на ліквідацію наслідків геноциду, здійсненого проти кримськотатарського народу 18 травня 1944 року та протягом десятиліть його насильницького утримання в місцях вигнання. «Процес відновлення прав кримськотатарського народу повинен стати предметом особливої уваги ООН, Ради Європи, Євросоюзу та інших міжнародних інститутів», – вважають делегати ВКТТ [5].

Річниця депортації та вищенаведені відомості ще раз нагадують про наявність кримськотатарської проблеми в українському суспільстві та необхідність її цивілізованого вирішення. Виходячи з цього, актуальними є наукові дослідження, пов'язані з вивченням кримськотатарської проблеми, її витоків, еволюції, наслідків, шляхів вирішення.

Предметом розгляду у даній статті є рефлексія кримськотатарської проблеми в українському суспільстві. Мета статті показати тематику досліджень кримськотатарської проблеми на науковому рівні. Запропонований історіографічний огляд буде цікавий і корисний всім, хто цікавиться історією і сучасними проблемами кримськотатарського етносу.

Протягом 1990-х років почали виходити перші узагальнюючі історичні праці окремих авторів історію кримськотатарського етносу [6]. За період незалежності загалом було написано велику кількість статей і монографій. Науковий аналіз цього доробку ще попереду.

У даній статті взято до уваги лише ту частину, яка стосується результатів наукових зібрань та колективної думки. Показово, що у травні 1994р. в Києві – відбулася Міжнародна наукова конференція «Кримські татари: історія і сучасність», присвячена 50-річчю депортації кримських татар, яка започаткувала низку конференцій кримськотатарської проблематики протягом наступного десятиліття. Серед них «Исторический опыт межнационального и межконфессионального согласия в Крыму», «Проблеми інтеграції кримських репатріантів в українське суспільство» та інші [7].

Різним аспектам адаптації кримських татар в українському суспільстві були присвячені «круглі столи», у яких взяли участь науковці, політики, службовці, представники громадських організацій: 1) «Кримські татари: «національна меншина» або «корінний народ»; 2) «Соціально-економічні аспекти інтеграції кримських татар»; 3) «Гуманітарні аспекти інтеграції кримськотатарського народу в українське суспільство»; 4) «Законодавче забезпечення прав кримських татар в Україні» [8].

23 травня цього року у Сімферополі також відбувся круглий стіл на тему «Потенціал відродження і розвитку культури кримськотатарського народу в Криму», організований Всеукраїнським інформаційно-культурним центром. Це перший з круглих столів, які є намір провести щодо проблем культури кримських татар. Необхідність таких заходів, за словами голови центру Е.Умерова, полягає у тому, щоб дати оцінку ефективності участі держави у розвитку кримськотатарської культури та пошукам резервів.

Під час обговорення було зазначено, що «національна культура кримських татар перебуває у стані глибокої кризи, тому про її відродження та розвитку у Криму говорити поки що передчасно». Це пов'язано з погіршенням фінансування об'єктів культури і творчих колективів з державного бюджету. Також розглядалися питання освіти, мови і кадрів. Підкреслювалося, що поки національними питаннями не будуть займатися національні кадри, які вболівають за стан культури народу, нічого не зміниться [9].

Про підвищення рівня досліджень кримськотатарської проблеми свідчать колективні праці [10]. Серед них монографія «Крим в етнополітичному вимірі» [11]. У ній дана проблема розглядається в контексті загальних трансформацій, що їх зазнали Україна і Крим упродовж кінця XIX – початку XXI століття.

За рамками огляду залишилися індивідуальні наукові дослідження, поки що обмежимося попереднім переліком авторів і тематики: Н. Бекіров (правові проблеми), Г. Бекірова (національний рух за повернення), В. Возгрін (етнічна історія), М. Кирюшко (проблеми ісламу), В. Котигоренко (етнічні конфлікти), Р. Куртєв (традиційна культура), Б. Парахонський (сучасний стан), І. Прібиткова (гуманітарні проблеми), Р. Хаяли (демографічне дослідження), С. Червонная (мистецтво) тощо.

Підсумовуючи цей короткий огляд, можна відзначити зацікавленість даною проблемою з боку громадськості, політиків і вчених. В контексті даної статті цікава публікація М. Панчука та В. Котигоренка [12], де обґрунтовано необхідність подолання негативних стереотипів в науковому осмисленні та суспільних оцінках ролі кримськотатарської спільноти в давній і сучасній історії України.

Отже, кримськотатарська проблема як така за своїми витоками, перебігом подій, за формами і методами її вирішення являє особливий суспільно-історичний сюжет, дослідження якого здійснюється на основі багатостороннього підходу, з позиції політематичності. Залишається цей великий потенціал застосувати для напрацювання комплексу заходів для її вирішення.

Кримськотатарський народ в основній своїй масі повернувся на батьківщину. Він адаптується до суспільних відносин, які склалися в автономії після депортації. Адаптаційна поведінка репатріантів є неоднозначною.

Чинниками суперечливості є специфіка етнодемографічного складу населення, його різні світоглядні, етноконфесійні, зовнішньополітичні, геополітичні орієнтації, наявність і конкуренція порівняно великої кількості організаційних структур політичних партій та громадських об'єднань, взаємозв'язки кримчан різних національностей з країнами походження, ініціативне включення урядів і неурядового сектора цих країн в процеси етнокультурного життя автономії, її освітню сферу і навіть у політичне життя.

Отже, питання соціальної адаптації репатріантів стосуються не тільки їх самих. Це – питання адаптаційних трансформацій в поліетнічному кримському й всеукраїнському соціумі в цілому.

В ідеалі формування нової кримської регіональної ідентичності могло б слугувати добрим прикладом для всієї поліетнічної і полікультурної України. Крим має бути регіоном, де, як і в усій Україні, повинно відбуватися становлення полікультурної, поліетнічної нації. Але етносоціальна інтеграція, щоб відбутися в економічних, політичних, культурних та інших суспільних зв'язках, найперше має статися в свідомості людей.

Джерела та література

1. Чубаров Р. Депортація за міжнародним правом кваліфікується як геноцид // Кримські студії. – 2003. – №3-4. – <http://www.cidct.org.ua>.
2. Інтеграція кримських татар в українське суспільство: проблеми і перспективи: Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень / А. Гальчинський, О. Власюк, С. Здіюрок та ін. – К., 2004.
3. Национальный состав населения АРК // Кримські студії. – 2003. – №3-4. – <http://www.ukrcensus.gov.ua>.
4. Котигоренко В.О. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації. – К., 2005.
5. Чубаров Р. Крымские татары в Крыму и в мире: Проблемы и перспективы национального возрождения. Доклад председателя Меджлиса крымскотатарского народа на Всемирном конгрессе крымских татар (Перевод с крымскотатарского языка) // <http://kirimtatar.com>.
6. Возгрин В.Е. Исторические судьбы крымских татар. – М., 1992; Куртиев Р. Крымские татары: этническая история и традиционная культура. – Симферополь, 1998; Крымскотатарская энциклопедия / автор-составитель Р. Музафаров. – Симферополь, 1993. – Т.1; Меметов А.И. Крымские татары (Историко-лингвистический очерк). – Симферополь, 1993; Зінченко Ю. Кримські татари: Історичний нарис. – К., 1998.
7. Кримські татари: історія і сучасність // Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995; Кримські татари і українське суспільство: проблеми політичної та соціальної інтеграції // Матеріали міжнародної наукової конференції 26-27 листопада 1998 р. – К., 1998; Исторический опыт межнационального и межконфессионального согласия в Крыму. Сб. науч. трудов по материалам конференции: Симферополь, 4-5 октября 1999 г. – Симферополь, 1999; Проблеми інтеграції кримських репатріантів в українське суспільство. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 13-14 травня 2004 р. – К., 2004.
8. Кримські татари: «національна меншина» або «корінний народ». Політичний та юридичний аспект питання. Матеріали «круглого столу» 5 лютого 1999 р. – К., 1999; Соціально-економічні аспекти інтеграції кримських татар. Матеріали «круглого столу» 17 березня 1999 р. – К., 1999; Гуманітарні аспекти інтеграції кримсько-татарського народу в українське суспільство. Матеріали «круглого столу» 5 травня 1999 р. – К., 1999; Законодавче забезпечення прав кримських татар в Україні. Питання та перспективи. Матеріали «круглого столу» 3 червня 1999 р. – К., 1999.
9. Асанова Э. Украинцы – о возрождении культуры крымских татар // <http://www.cidct.org.ua>
10. Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство / авт.кол. Габриелян О.А., Ефимов С.А., Зарубин В.Г. и др. – Симферополь, 1998; Кримські татари: шлях до повернення: Кримськотатарський національний рух (др. пол. 1940-х – поч. 1990-х рр.) Очіма радянських спецслужб: Зб. док. та матеріалів. Ч. 1, 2 / Упоряд.: О.Г. Бажан, Ю.З. Данилюк, С.А. Кокін, О.А. Лошицький. – К., 2004; Правова допомога раніше депортованим громадянам: теоретичні та практичні аспекти як шлях до законодавчих змін / Ю. Тищенко, О. Власенко, В. Суботенко, Н. Беліцер, С. Каджаметова. – К., 2004; Інтеграція кримських татар в українське суспільство: проблеми і перспективи: Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень / А. Гальчинський, О. Власюк, С. Здіюрок та ін. – К., 2004.
11. Крим в етнополітичному вимірі / Редкол.: І. Курас (голова). Авт. кол.: М. Панчук (керівник), Г. Бекірова, В. Ганкевич та ін. – К., 2005.
12. Котигоренко В., Панчук М. Висвітлення у вітчизняній політологічній та історичній літературі сучасної кримськотатарської проблеми в Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ. – К., 2003. – Вип.23.

Кучеренко С. В. Крымско-татарская проблема: историографический аспект

Понятие «крымско-татарская проблема» включает в себя последствия депортации, реабилитацию, репатриацию, адаптацию и интеграцию крымских татар в украинское общество. Наличие этой проблемы в украинском обществе актуализирует научные исследования, связанные с изучением её истоков, эволюции, последствий и путей решения. Историография крымско-татарской проблемы отличается многообразием, разносторонностью, политематичностью. В статье представлен вариант, который содержит перечень коллективных исследований.

Ключевые слова: крымско-татарская проблема, крымско-татарская проблематика, проблемы крымско-татарского этноса.

Kucherenko S. V. The problem of the Crimean Tatars: historiographic aspect

The notions of the "Crimean Tatars problem" comprises consequences of deportation, rehabilitation, repatriation, adaptation and integration of the Crimean Tatars into the Ukrainian society. The historiography of the problem of the Crimean Tatars is varied, versatile, polytematic. In the article the variant in which the list of collective researches is presented.

Key words: problem of the Crimean Tatars, range of Crimean Tatars problems, problems of the Crimean Tatars ethnos.

УДК 930.2(477+430)“1941/1944”

I. М. Спудка

**НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЙНА ПОЛІТИКА У СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ
СФЕРІ НА ТЕРИТОРІЇ РЕЙХСКОМІСАРІАТУ "УКРАЇНА":
ОГЛЯД АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ**

Стаття присвячена аналізу архівних джерел, що містяться як у центральних, так і місцевих фондах архівів України. Аналіз архівних джерел пов'язаний з проблемою німецької окупаційної політики у соціокультурній сфері на території рейхскомісаріату "Україна". Автор класифікує архівні джерела за принципом їх походження – радянського та німецького.

Ключові слова: архівні джерела, окупаційна політика, соціокультурна сфера, рейхскомісаріат "Україна".

Друга світова війна впродовж десятиліть була і є одним з головних об'єктів наукових пошуків істориків усього світу. На сьогоднішній день існує значна кількість різних, іноді діаметрально протилежних підходів щодо трактування певних моментів цієї найтрагічнішої події ХХ століття, зокрема дослідження однієї з її складових – запровадження та функціонування нацистського режиму на території рейхскомісаріату "Україна" у такій важливій сфері суспільного життя, як соціокультурна.

Метою даної статті є висвітлення джерельної бази (архівні матеріали), окупаційної політики нацистів у соціокультурній сфері на території рейхскомісаріату "Україна".

Найважливіший й найбагатший масив архівних джерел склали документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Загал архівних матеріалів можна поділити на дві підгрупи. До першої підгрупи належать документи радянського походження, в яких знаходимо відомості щодо нацистської окупаційної політики, настроїв мирного населення окупованих територій, звіти радянських партизан, підпільників, агентів НКВС та ін. У фондах ЦДАВО України до таких належить „Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни” (Ф.4620). Документи цієї підгрупи у ЦДАГО України зібрані у „Колекції документів з історії Комуністичної партії України” (Ф.57), матеріалах „Комісії з питань історії Великої Вітчизняної війни при АН УРСР” (Ф.166), документах фонду „Центрального Комітету Комуністичної партії (більшовиків) України” (Ф.1). Серед них є звіти розвідувальних органів, доповідні записки, огляди НКВС УРСР, інформаційні повідомлення, листи і звернення, які проливають світло на події в Україні у період окупації.

Друга підгрупа використаних архівних матеріалів – це матеріали німецького походження, що зберігаються в оригіналах, фотокопіях, перекладах з фотокопій. Серед фондів ЦДАВО України можна виділити: „Колекцію мікрофотокопій документів в німецько-фашистських адміністративних закладах, армійських групах та їх тилових охоронних підрозділів, що діяли на окупованій східній території” (Ф.КМФ-8), „Рейхскомісаріат України” (Ф.3206), „Штаб імперського керівника (рейхсляйтера) Розенберга для окупованих східних територій” (Ф.3676). У фондах ЦДАГО України документальні матеріали німецького походження зустрічаються серед документів Ф.1 (оп. 23), Ф.57 та Ф.166. Документація, що знаходиться у цих фондах, містить інформацію щодо внутрішнього устрою рейхсміністра у справах окупованих східних областей, а також і рейхскомісаріату „Україна”; діяльності різних за своїми функціями закладів та організацій (суспільних, культурних, освітніх), повідомлення окупаційних органів про політичне та економічне становище в Україні, оголошення і звернення окупаційних властей до населення, а також директиви, накази, розпорядження рейхсміністра А. Розенберга та інших нацистських посадовців, що стосуються не тільки економічної експлуатації окупованих територій, а й політики в соціальній та культурній